

Iwona Psykała

Przekształcenia profilu dydaktycznego Częstochowskiego Gimnazjum Rządowego w latach 1885-1914¹

W XIX wieku Częstochowa była już poważnym ośrodkiem miejskim. Szkoły działające w Starej i Nowej Częstochowie nie zaspokajały jednak potrzeb rozwijającego się miasta. Dla podniesienia poziomu oświaty niezbędne było zorganizowanie szkoły wyższego szczebla niż elementarna. Z inicjatywą otwarcia szkoły średniej wystąpiły prawie jednocześnie dwa ośrodki: Mstów i Częstochowa.

W roku 1810 dziekan brzeźnicki, ks. Mikołaj Lefranc zaproponował władzom założenie szkoły podwydziałowej w budynku klasztoru we Mstowie, który miał zostać właśnie poddany sekularyzacji. Ten wartościowy, z punktu widzenia interesów całego regionu, projekt nie został jednak zrealizowany - głównie z powodów politycznych. W grę wchodziły zawilości polityki Bonapartego wobec Kurii Rzymskiej.²

Nieco później, bo w roku 1814, mieszczenie Częstochowy wystąpiło z projektem powołania do życia szkoły wydziałowej. Miasto obiecywało wzniesienie specjalnego budynku i przeznaczenie 20 tysięcy złotych na fundusz szkolny. Projekt ten również upadł, miasto nie potrafiło bowiem wyprocesować zapowiadanych funduszy.³

Do sprawy otwarcia szkoły ponadelementarnej powracano z okazji pobytu w Częstochowie cara Aleksandra I w latach 1819 i 1822, składając "do tronu" petycję o założenie szkoły wydziałowej. Według późniejszych przekazów, w roku 1822 został już wstępnie zatwierdzony projekt organizacyjny tej szkoły, ale od czasu, gdy na tronie zasiadł car Mikołaj I o realizacji projektu nie mówiono już więcej.

Następne nieustępliwe prośby i petycje mieszkańców sprawiły, że KRzWRiOP wyraziła zgodę na otwarcie w roku 1839 szkoły podwydziałowej, którą mieli prowadzić ojcowie paulini. Mieszkańców Częstochowy spotkało więc rozczarowanie

¹ Rozprawa niniejsza jest fragmentem pracy magisterskiej napisanej na seminarium historii wychowania pod kierunkiem J. Lipca.

² J. Lipiec, Materiały do dziejów szkolnictwa i oświaty ludowej w okręgu częstochowskim w wieku XIX, Ziemia Częstochowska, T. V, Katowice 1965, s. 74.

³ St. Szymański, Z rodowodu walk o szkołę średnią w Częstochowie, Przegląd Historyczno-Oświatowy, nr 1, 1963 s. 25.

o tyle, że mieli otrzymać szkołę typu niepopularnego i już stopniowo likwidowanego w Królestwie. Realizacji projektu przeszkodził wybuch powstania.⁴

Wielokrotnie wysyłane w latach czterdziestych petycje i delegacje, motywujące swój wniosek tym, że "...w odległości 20 mil brak szkoły (...), podczas gdy w rejonie Łódź - Konin - Sieradz odległość ta nie przekracza 5 mil (...)"⁵ uzyskały wreszcie poparcie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Kolejni kuratorzy odmawiali jednak stanowczo.

Brak pełnoprawnej komisji szkoły średniej rekompensowała w pewnym stopniu otwarta w roku 1841 prywatna pięcioklasowa szkoła męska "Instytut Fryderyka de Lippa", prowadzący również klasę wstępną. Miał on program wzorowany na szkołach rządowych i służył młodzieży szlacheckiej z okolicy oraz grupie nieco bogatszego mieszczaństwa. Wysoki poziom dydaktyczny sprawił, że szkoła była zakładem cenionym przez społeczeństwo i przez władze oświatowe. Szkoła de Lippa działała do śmierci właściciela w roku 1871.⁶

Dopiero reforma oświatowa Aleksandra Wielopolskiego dała miastu w roku 1862 szkołę rządową zbliżoną do średniej. Była nią Powiatowa Szkoła Specjalna o profilu technicznym, podobnym nieco do likwidowanych wówczas szkół realnych. Działa ona jednak krótko.

Zgodnie z nowymi zasadami polityki oświatowej opracowanymi przez władze carskie po powstaniu styczniowym, szkolnictwo, zwłaszcza szkoła średnia, wychowująca kadry inteligencji, miała stać się narzędziem unifikacji Królestwa z całym Imperium. Realizując to założenie, zaczęto likwidować odrębność systemu oświatowego w Królestwie.

Wzorem innych miast również częstochowską Szkołę Powiatową Specjalną przekształcono w roku 1867 w Męskie Progimnazjum Mieszane o profilu klasycznym, z językiem wykładowym rosyjskim.⁷ Progimnazjum było szkołą rozwojową. W roku 1873 dodano w nim klasę V, a dopiero w roku 1883 klasę VI, natomiast od roku 1885 działało jako pełne ośmioklasowe gimnazjum klasyczne.⁸

Wzorem dla rosyjskich szkół średnich tego typu było gimnazjum pruskie, wyrosłe na podłożu neohumanizmu i formalizmu dydaktycznego. Rosjanie przejmując wzór pruski nie zdołali mu dorównać w sprężystości kierownictwa i konsekwencji progra-

⁴ Tamże s. 30.

⁵ Tamże s. 43.

⁶ J. Lipiec, Oświata Częstochowy w XIX wieku, Częstochowa i jej miejsce w kulturze polskiej, Częstochowa 1990, s. 103-122.

⁷ Szkoły "mieszane" twrzone były w zasadzie dla ludności żydowskiej. Dopuszczano do nich także młodzież innych wyznań i nauczano w języku "zrozumiałym dla wszystkich", to znaczy po rosyjsku.

⁸ Protokół posiedzenia Komitetu Gospodarczego na 17 z 7 grudnia 1905 r. Zespół Akt "Częstochowska Mużskaja Gimnazja". GMCz, sygn. 55, Archiwum Państwowe w Częstochowie.

mowej, w wysokości poziomu i jakości podręczników. Z czasem więc wyraźniej się ujawniły ujemne cechy tego typu szkoły: przeładowanie programu językami klasycznymi uczonymi dość mechanicznie i bez pogłębionej znajomości kultury starożytnej. Dominowały metody pamięciowe. Tych wad nie wyrównywało nadzwyczaj staranne nauczanie matematyki.

Nowe potrzeby życia i fala krytyki szkoły średniej typu klasycznego - zjawisko ogólnoeuropejskie - doprowadziły w latach siedemdziesiątych do podjęcia przez władze rosyjskie prób reform, które trwały praktycznie do roku 1914. Spowodowały one w konsekwencji przekształcenie szkoły średniej klasycznej w gimnazjum ogólnokształcące z zachowaną jednak dominacją przedmiotów filologicznych. Nastąpiły również poważne zmiany w metodyce nauczania. Przemiany dokonujące się w rosyjskich szkołach średnich można prześledzić analizując zakres i metody nauczania głównych grup przedmiotowych w gimnazjum częstochowskim w latach 1886-1914.

Dużą rangę nadawano zawsze w gimnazjum nauczaniu religii. Model wychowania realizowany przez rosyjską szkołę średnią stawiał na jednym z pierwszych miejsc wpojenie młodzieży ducha religijnego, uznającego moralną wartość istniejącego porządku rzeczy. Rola religii w nauczaniu rosła na przełomie XIX i XX wieku. Poniższe zestawienie ilustruje zmiany w nauczaniu tego przedmiotu (Tablica 1).⁹

Tablica 1.

Łączna liczba godzin nauczania religii w gimnazjum częstochowskim w latach 1886-1914

Religia	Rok szkolny - ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
prawosławna	16	20	20	20	20	20	20
rzymskokatolicka	17	19	18	17	17	20	20
judaistyczna	17	.	.	.	.	9	9

. oznacza, że przedmiot był wykładany, lecz brak danych, w jakim wymiarze czasu.

Z powodu mieszanego pod względem wyznaniowym składu uczniów umożliwiano każdemu uczestniczenie w lekcjach religii swego wyznania.

Religia prawosławna, jako wyznanie państwowe, cieszyła się szczególną opieką władz. W gimnazjum była kaplica prawosławna oraz kilka ołtarzy poświęconych patronom carskiej rodziny. Najwięcej czasu poświęcano na nauczanie religii w klasie wstępnej (4 godziny tygodniowo). W pozostałych klasach od roku 1894 prowadzono

⁹ Tablice 1-8 opracowano na podstawie planów godzin dydaktycznych w gimnazjum częstochowskim z lat 1886-87, 1894-1895, 1900-1901, (GMCz. sygn. 38), 1906-1907 (GMCz. sygn. 35), 1910-1911 (GMCz. sygn. 36), 1913-1914 (GMCz. sygn. 5).

po 2 lekcje w tygodniu. Był to przedmiot najbardziej stabilny pod względem ilości czasu ze wszystkich przedmiotów nauczanych w szkole.

W szkole częstochowskiej przeważała zawsze młodzież wyznania rzymsko-katolickiego. Duża zmienność ilości czasu poświęcanego na nauczanie historii wynikała po części ze zmiennych stosunków panujących między władzami kościelnymi a oświatowymi. Znajdowało to również odzwierciedlenie w konfliktach między kolejnymi prefektami a dyrekcją gimnazjum. Jedną z przyczyn zadrażnień było to, że do 1880 roku religia rzymskokatolicka była wykładana po rosyjsku. Drugą przyczyną zadrażnień było utrudnianie prefektom swobodnego dostępu do katolickiej kaplicy gimnazjalnej. Mimo bardzo starannego doboru prefektów, ich lojalność wobec władz szkolnych bywała ograniczona.¹⁰

Mimo ograniczeń wyznaniowych przy przyjmowaniu do szkoły dość liczną grupę wyznaniową stanowili Żydzi. Początkowo równorzędna z innymi, religia judaistyczna od roku 1894 znika z wykazów godzin. Nie znaczy to, że nie była przez ten czas wykładana. Ponieważ nauczyciel tej religii (podobnie jak luterkańskiej) był opłacany wyłącznie z funduszy uczniów, w oficjalnych wykazach nie umieszcza się go. Zwraca jednak uwagę wyraźna dysproporcja między czasem poświęcanym na nauczanie tej religii w porównaniu z innymi.

Gimnazjum rządowe, tak dbałe o "usposobienie religijne" wychowanków, w stosunku do wyznania mojżeszowego przejawiało wyraźną niechęć. Najmniej wiadomości mamy o nauczaniu religii luterkańskiej. Uczniów tego wyznania było w gimnazjum niewielu. Przez pewien czas zajęć tych zupełnie nie prowadzono.¹¹ Po roku 1910 odbywały się one systematycznie, lecz nie w szkole a w zborze (domu modlitwy) przy ulicy Ogrodowej.

Łacina i greka stanowiące podstawę wykształcenia klasycznego zaczęły w drugiej połowie XIX wieku tracić znaczenie na rzecz języków nowożytnych i przedmiotów matematyczno-przyrodniczych. Ilustruje to zjawisko poniższe zestawienie.

Rok 1886 odzwierciedla funkcjonowanie szkoły jako gimnazjum ściśle klasycznego. Na język łaciński i grecki poświęcano około 32% całości czasu przeznaczonego na zajęcia dydaktyczne. Łaciny uczono od klasy I do VIII, najwięcej czasu poświęcając jej w dwóch pierwszych latach nauki (6-8 godzin tygodniowo). Od klasy III rozpoczynano nauczanie greki.

¹⁰ Ks. F. Juettner (prefekt gimnazjum w latach 1889-1896) nie tylko wiedział o działalności tajnego kółka samokształceniowego w gimnazjum, ale i uczestniczył w jego działaniach.

¹¹ Pismo Ewangelicko-Augsburskiej Eparchii do dyrekcji gimnazjum częstochowskiego z 19 II 1903 r., GMCz. sygn. 38.

Tablica 2

Łączna liczba godzin nauczania języków klasycznych w gimnazjum częstochowskim

Przedmiot	Rok i ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
Język łaciński	49	42	42	29	30	30	30
Język grecki	35	33	33	22	12	12	-

Głosy krytyczne mówiące o zacofaniu programowym rosyjskiej szkoły średniej spowodowały, że w 1894 roku została przeprowadzona pierwsza poważniejsza korekta programowa w gimnazjach. Wyraźnie zmniejszono ilość godzin nauczania języków klasycznych na rzecz języków nowożytnych.

Następne zmiany przyniósł projekt nowej organizacji szkolnictwa średniego w Rosji, opracowany w pierwszych latach nowego stulecia. Zakładał on przekształcenie gimnazjów filologicznych na ogólnokształcące. Reforma ta miała być przeprowadzona w latach 1900-1905.¹²

Rok szkolny 1902-1903 wyraźnie odzwierciedla charakter planowanych zmian. Znow, tym razem poważnie, zmniejszono ilość czasu poświęconego na języki klasyczne. Nauczanie łaciny rozpoczynano od klasy III. Greka przestała być przedmiotem obowiązkowym a zajęcia kontynuowano na wyraźną prośbę rodziców i za ich opłatą, poczynając od klasy V.

Wyraźne zmniejszenie ilości godzin greki po 1906 roku jest spowodowane jej nadobowiązkowym charakterem. Na przykład w 1910 roku chęć uczenia się języka greckiego zgłosiło 16, a rok później tylko 6 uczniów. Dlatego kurs tego przedmiotu nie był prowadzony w klasie najstarszej.¹³ Zmniejszeniu ilości godzin towarzyszyły zmiany programowe, a zwłaszcza ograniczenie nauczanych treści. Program nauczania łaciny z 1910 roku przewidywał w klasie III i IV naukę gramatyki i przekłady tekstów zawarte w "Wypisach". W klasach V-VIII zapoznawano uczniów z historią literatury rzymskiej, twórczością Wergiliusza, Liwiusza, Cyserona, Horacego, a podczas analizy ich utworów ugruntowywano znajomość gramatyki. Podobny był schemat nauczania języka greckiego.

W miarę odchodzenia od klasycznego profilu nauczania w gimnazjum zyskiwały znaczenie języki nowożytne.

Język rosyjski był językiem wykładowym. Zmuszało to uczniów do jego dobrego opanowania, był to bowiem niezbędny warunek do pobierania nauki w gimnazjum. Najwięcej godzin (po 5-6 tygodniowo) poświęcano na nauczanie języka rosyjskiego

¹² Okólnik Ministerstwa Oświecenia Publicznego z 23 VI 1901 r. nr 16263, GMCz. sygn. 38.

¹³ Protokół posiedzenia Rady Pedagogicznej nr 18 z 8 III 1912 r. GMCz. sygn. 36.

w klasach: wstępnej, pierwszej i drugiej. Wyraźne zaostrzenie kursu rusyfikacyjnego za czasów kuratorii A. Apuchtina a później reforma programowa z 1894 roku wyraziło się między innymi w zwiększeniu czasu przewidzianego na nauczanie tego przedmiotu.¹⁴

Tablica 3

Łączna liczba godzin nauczania języków nowożytnych

Przedmiot	Rok i ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
język rosyjski	31	34	34	36	40	42	40
język niemiecki	20	19	19	27	25	25	25
język francuski	18	19	19	21	25	25	24
język polski	14	14	19	19	19	19	19

Plany nauczania z lat 1906–1907 odzwierciedlają zmiany, jakie zaszły w profilu gimnazjum po gorących wystąpieniach 1905 roku. Wyraźnie widoczna jest troska władz o zachowanie rosyjskiego charakteru szkoły rządowej w Królestwie, zachwianego przez strajk szkolny. Służyło temu zwiększenie zakresu programowego i czasu nauczania języka rosyjskiego.¹⁵

W późniejszych latach zmiany były nieznaczne i spowodowane były staraniami samego gimnazjum. Zachowały się liczne prośby nauczycieli języka rosyjskiego czasowe zwiększenie liczby godzin "ponieważ przy obecnej liczbie, realizacja całości materiału jest niemożliwa". Kuratorium w takich wypadkach nigdy nie odmawiało.

Po roku 1907 zaszły wyraźne zmiany metodyczne. Ograniczono znacznie treść zakresu literatury cerkiewno-słowiańskiej na rzecz utworów dziewiętnastowiecznych. Szerzej stosowano dyskusję, własną interpretację utworów przez ucznia, samodzielne referaty.¹⁶

Do roku 1900 naukę obu języków zachodnioeuropejskich rozpoczynano w klasie drugiej. Było to dużym obciążeniem dla uczniów. Reforma programowa z 1901 roku zmieniła tę sytuację. Uczeń mógł się uczyć obu języków równocześnie, lub tylko jednego wybranego. W gimnazjum częstochowskim większą popularnością cieszył się zawsze język niemiecki. Wynikało to z ciągle żywych kontaktów ze Śląskiem a także

¹⁴ Protokół posiedzenia Komisji Przedmiotowej Języków Klasycznych nr 18 z 29 I 1911 r. GMCz. sygn. 37.

¹⁵ Pismo Dyrekcji Gimnazjum częstochowskiego do Kuratora ONW nr 48 z 11 VIII 1888 r. GMCz. sygn. 38.

¹⁶ Protokół z posiedzenia Komisji Przedmiotowej Języka Rosyjskiego z 25 I 1910 r. GMCz. sygn. 37.

- być może z chęci kontynuowania nauki w niemieckich uniwersytetach. Po roku 1901 języka niemieckiego uczono od klasy pierwszej, a język francuski wprowadzano w klasie drugiej.

Konwersatoria pozalekcyjne, opłacane ze specjalnych funduszy gimnazjum, świadczą o dużej popularności nauczania języków nowożytnych wśród uczniów.¹⁷

Wskazówki metodyczne z roku 1911 zalecały nauczycielowi języków prowadzenie zajęć "zgodnie z metodą pogładową, posługiwanie się obrazami i ilustracjami, prowadzenie lekcji tak, aby cała klasa była zajęta".¹⁸

Tak zwana "reforma tołstojowska" z 1872 roku wyłączyła język polski z przedmiotów obowiązkowych, zmniejszając zarazem liczbę godzin tego przedmiotu do 14 godzin tygodniowo łącznie w klasach od wstępnej do szóstej. Mimo, iż wspomniana reforma przyniosła gruntownie opracowane programy nauczania dla wszystkich przedmiotów, język polski do 1900 roku programu takiego nie miał. Jedynym podręcznikiem zatwierdzonym przez władze oświatowe były "Wypisy" Dubrowskiego. Ówczesny nauczyciel języka polskiego w gimnazjum częstochowskim Jan Wołyński wspomniał, że ze "względu na treści zamieszczanych urywków, błędy językowe, stylistyczne i gramatyczne podręcznik ten nie nadawał się do użytku szkolnego".¹⁹ Nauczanie języka polskiego w tym czasie ograniczano do tłumaczenia tekstów polskich na język rosyjski. Gramatyka nauczana była po rosyjsku i równoległe do treści poznawanych na lekcjach języka polskiego. Lekcje odbywały się przed lub po zajęciach obowiązkowych.

Według E. Staszyńskiego zwiększenie liczby godzin języka polskiego w gimnazjach nastąpiło w roku 1888.²⁰

Zachowane dokumenty wskazują na to, że w Częstochowie zwiększenie liczby godzin języka polskiego i wprowadzenie nauczania tego przedmiotu w klasie VII i VIII nastąpiło dopiero w roku szkolnym 1895-1896.²¹ Występuje więc w tych danych ponaddziesięcioletnia rozbieżność.

W roku 1897 urząd generał-gubernatora warszawskiego objął liberał - Gruzin - ks. A. Imeretyński. Efektem jego rządów w Królestwie - w zakresie oświaty - było odwołanie A. Apuchтина, którego metody budziły zbyt wielkie niezadowolenie. Opracowano przy udziale polskich (mniej lub bardziej jawnych) współpracowników "Memorial" poświęcony całości polityki rządu wobec Królestwa. W dziedzinie oświa-

¹⁷ Protokół posiedzenia Rady Pedagogicznej nr 11 z dn. 25 I 1905 GMCz. sygn. 35.

¹⁸ Protokół posiedzenia Komisji Przedmiotowej Języków Nowożytnych z dn. 15 IX 1911 r., GMCz. sygn. 37.

¹⁹ Jan Wołyński, Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w b. Królestwie Polskim 1868-1915, Warszawa 1936, por. E. Staszyński Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim, Warszawa 1968, s. 51.

²⁰ E. Staszyński, op. cit. s. 51.

²¹ Pismo Kuratora ONW z 21 IX 1895 r. nr 15158, GMCz. sygn. 38.

ty dało to efekt w postaci opracowania programu nauczania w języku polskim. Wycofano skompromitowane "Wypisy" Dubrowskiego. Od roku 1904 lekcje języka polskiego mogły odbywać się po polsku i stawały się obowiązkowe dla uczniów, którzy zgłosili chęć ich pobierania.²²

Kolejne zmiany w nauczaniu języka polskiego były następstwem strajku szkolnego. Nie zwiększono liczby godzin nauczania języka polskiego. W roku 1906 zniesiono natomiast zakaz porozumiewania się w szkole w języku ojczystym, ważny dla uczniów narodowości polskiej. Rok ten przyniósł także zmianę statusu nauczyciela języka polskiego. Stał się on nauczycielem etatowym, opłacanym z funduszy państwowych.²³ Taki stan rzeczy utrzymał się do pierwszej wojny światowej.

Zachowany program z roku 1911 wskazuje, że nie nastąpiły w nim większe zmiany wewnętrzne. Język polski nauczany był w klasach od wstępnej do ósmej w wymiarze dwóch godzin tygodniowo w każdej klasie (w klasie I-3 godziny). Nauka gramatyki miała na celu uzupełnienie wiadomości uzyskanych na lekcjach języka rosyjskiego w zakresie specyfiki polskiej etymologii, składni, ortografii i fonetyki. Program klas młodszych uzupełniony był wykazami bajek i wierszy do nauczenia na pamięć. W klasach starszych przewidywano czytanie i analizę utworów literackich. Literatura staropolska przeważała wyraźnie. W tematyce prac pisemnych pomijano zupełnie zagadnienia historyczno-literackie.²⁴

Kanon nauczania w gimnazjum klasycznym dopełniło nauczanie propedeutyki filozofii oraz prawoznawstwa.

Tablica 4

Łączna liczba godzin propedeutyki filozofii i prawoznawstwa

Przedmiot	Rok i ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
logika	1	1	1	1	2	2	2
psychologia	-	-	-	-	2	2	2
prawoznawstwo	-	-	-	-	3	3	3

Na propedeutykę filozofii składała się logika i psychologia. Logika wykładana była w klasie VII, opierała się na podręczniku Czelpakowa i zawierała podstawowe pojęcia z tej dziedziny aż do "dedukcji i sylogizmów złożonych".²⁵ Elementy psycho-

²² Por. J. Lipiec, Materiały do dziejów szkolnictwa... s.107-108, E. Staszyński, op. cit. s. 61.

²³ Protokół posiedzenia Rady Pedagogicznej z 8 VIII 1906, GMCz. sygn. 35.

²⁴ Program nauczania języka polskiego na rok szkolny 1911-1912 GMCz. sygn. 39.

²⁵ Protokół posiedzenia Komisji Przedmiotowej Języka Rosyjskiego nr I z dn. 25 I 1911 r. GMCz. sygn. 37.

logii nauczane w klasie VII obejmowały "naukę o rzeczach i pojęciach, psychologię uczuć i woli".²⁶ Najmniej mamy wiadomości na temat nauczania prawoznawstwa. Wiadomo jedynie, że nauczali tego przedmiotu w klasach VII i VIII znani prawnicy częstochowscy.

Wyraźne zwiększenie czasu poświęconego na logikę, wprowadzenie psychologii i prawoznawstwa po roku 1906 były kolejnymi krokami ku liberalizacji i unowocześnieniu nauczania w szkole średniej.

Rosyjska szkoła średnia przypisywała historii i geografii duże znaczenie, także pozadydaktyczne-wychowawcze. Przedmioty te miały ułatwiać właściwe pod względem politycznym ukształtowanie poglądów przyszłych poddanych. Zajęcia z tych przedmiotów prowadzili zawsze nauczyciele języka rosyjskiego, z reguły Rosjanie. Miało to być gwarancją właściwego przedstawienia drażliwych zagadnień, zwłaszcza Kraju Przywiślańskiego.

Tablica 5

Łączna liczba godzin nauczania historii i geografii

Przedmiot	Rok i ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
historia	12	12	12	18	20	20	21
geografia	10	8	8	8	12	10	10

Wspomniana już reforma z 1894 roku spowodowała, że w nauczaniu geografii zrezygnowano z powtarzania i rozszerzania materiału w klasach VII i VIII, kończąc kurs tego przedmiotu w klasie IV. Ilość godzin i zakres rzeczowy nauczania historii, stabilny do roku 1900 został również zmieniony. Od 1902 roku naukę historii rozpoczynano już w klasie I. Wyraźnie ograniczono wówczas treści dotyczące historii starożytnej na korzyść historii nowożytnej, zwłaszcza rosyjskiej.

Ponieważ historia i geografia były to przedmioty "wiodące" pod względem wychowawczym, przeto ilość czasu poświęcanego na ich nauczanie zwiększyła się wyraźnie po strajku szkolnym. Nauczanie geografii przedłużyło się o 2 lata, zarazem zwiększając liczbę godzin historii w klasach IV, V, VI, do 3 tygodniowo.

W nauczaniu tych przedmiotów obowiązywał upogładowiony wykład. Umożliwiało go dobre wyposażenie pracowni do nauczania historii i geografii.²⁷

W gimnazjum częstochowskim przywiązywano zawsze duże znaczenie do nauczania matematyki. Było to związane z wciąż żywymi tradycjami formalizmu dydak-

²⁶ Tamże.

²⁷ Protokół z posiedzenia Komitetu Gospodrczego nr 7 z dn. 2 IV 1905 r., GMCz. sygn. 55.

tycznego, traktującego matematykę jako dobry ośrodek do wyrabiania pojęć i umiejętności przekształceń logicznych. Z biegiem czasu rosło również znaczenie nauk "rzeczowych". Wynikało to z faktu ich bujnego rozwoju jako samodzielnych dziedzin wiedzy, z odkryć i wynalazków zwłaszcza w zakresie fizyki, chemii, biologii. Pozycję nauk matematyczno-przyrodniczych pokazuje następująca tablica.

Tablica 6

Łączna liczba godzin nauczania przedmiotów matematyczno-przyrodniczych

Przedmiot	Rok i ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
matematyka	36	34	37	37	37	37	37
fizyka	6	7	7	7	10	10	10
astronomia	1	1	1	1	1	1	1
nauka o przyrodzie	-	-	-	5	6	6	6
higiena	-	-	-	-	2	2	2

Matematyka nauczana była przez 9 lat począwszy od klasy wstępnej, gdzie uczono jej 6 godzin tygodniowo. W następnych klasach liczba lekcji wahała się od 3 do 5 godzin tygodniowo. Zmiany w ilości godzin nauczania były nieznaczne. Natomiast na początku stulecia zaszły poważne zmiany dydaktyczne. Mówią o tym wskazówki metodyczne z 1911 roku. Wymagano od nauczycieli, aby "zasad i prawideł uczyć na przykładach a nie w formie dogmatów, przestrzegać zasady przechodzenia od łatwego do trudnego, zwracać uwagę na zadania typowe, (...) i aktywność uczniów".²⁸

Zwiększenie ilości godzin fizyki przyniosła reforma 1906 roku. Przedmiot ten nauczany był w trzech najstarszych klasach. Zajęcia prowadzono w formie wykładów i ćwiczeń praktycznych, do których przywiązywano dużą wagę, skoro gabinet fizyczny był jedną z najlepiej wyposażonych pracowni w szkole. Ponadto uczniowie mieli do dyspozycji laboratorium fizyczne w internacie szkolnym, w którym - pod okiem nauczyciela - mogli wykonywać doświadczenia.

Dopełnieniem nauk matematycznych była astronomia nauczana w najstarszej klasie. W celu upogładowienia lekcji z tego przedmiotu w 1911 roku w budynku szkoły zorganizowano małe obserwatorium.²⁹

Swoistym przełomem w planach nauczania było wprowadzenie nauki o przyrodzie oraz - jako jej uzupełnienie w klasach VII i VIII - higieny. W uzasadnieniu mi-

²⁸ Protokół z posiedzenia Komisji Przedmiotowej Nauk Matematycznych z dn. 15 IX 1911 r. GMCz. sygn. 37.

²⁹ Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej nr 10 z dn. 4 XI 1911 r. GMCz. sygn. 36.

nisterialnym z 1902 roku zwracano uwagę, że "zapoznanie uczniów z rzeczywistością która ich otacza, jest najbardziej wskazane w najmłodszych trzech klasach (...), dzieci bowiem są w wieku, w którym najpełniej występuje u nich potrzeba własnych poszukiwań w otaczającym świecie".³⁰

Program nauki o przyrodzie przewidywał zapoznanie uczniów z przyrodą nieożywioną, światem roślinnym i zwierzęcym. Jako podstawowe metody zalecano: wyćieczki, doświadczenia, gromadzenie kolekcji, prowadzenie hodowli roślin itp.³¹ W Częstochowie dysponowano gabinetem do nauki przyrodoznawstwa oraz sadem i ogrodem warzywnym do prowadzenia zajęć praktycznych.

Higienę traktowano jako uzupełnienie nauki o przyrodzie. Prowadzenie zajęć powierzano lekarzowi szkolnemu.

Do przedmiotów uzupełniających zaliczane były zajęcia artystyczne - w szerokim rozumieniu.

Tablica 7

Łączna liczba godzin nauczania przedmiotów artystycznych

Przedmiot	Rok i ilość godzin						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
kaligrafia	10	9	9	6	6	6	6
rysunki	18	7	7	8	7	7	7
muzyka i śpiew	-	9	11	.	9	.	.
taniec	-	-	13	.	.	.	.

W początkowym okresie istnienia szkoły rysunki prowadzono we wszystkich klasach. Wynikało to z faktu, że klasy starsze zapoznawały się z podstawami rysunku technicznego. Jednak już od lat dziewięćdziesiątych ograniczono ilość czasu poświęcanego na te zajęcia pozostawiając rysunki w trzech najmłodszych klasach. Celem tych zajęć było wyrobienie u ucznia biegłości ręki. Podstawową metodą było kopiowanie wzorów geometrycznych i odwzorowywanie kształtów.³²

Kaligrafię początkowo prowadzono w klasach od wstępnej do trzeciej. Od roku 1906 ograniczono nauczanie tego przedmiotu tylko do klasy wstępnej i pierwszej.

Od roku 1894 rozpoczęto w gimnazjum częstochowskim nauczanie śpiewu kościelnego i świeckiego oraz muzyki. Zajęcia te prowadził organista kaplicy gimnazjal-

³⁰ Pismo Kuratora ONW z 5 X 1902 r. nr 20367, GMCz. sygn. 38.

³¹ Patrz przypis 28.

³² Program nauczania rysunków na rok szkolny 1916-1917, GMCz. sygn. 37.

nej. Śpiew prowadzony był w klasach młodszych. Uczniowie klas starszych mieli zamiast tego lekcje muzyki. Od roku 1894 działała w gimnazjum orkiestra uczniowska.

Tańce były zajęciami obowiązkowymi dla uczniów klas młodszych. Starsi uczniowie uczestniczyli w lekcjach tańców tylko dobrowolnie. Lekcje te prowadził znany ze swej prywatnej "szkoły tańców" T. Słowikowski.

Jednym z zarzutów stawianych rosyjskiej szkole średniej w drugiej połowie XIX wieku był brak zainteresowania rozwojem fizycznym uczniów. Pod wpływem tych głosów zaczęto w latach osiemdziesiątych wprowadzać gimnastykę jako przedmiot nauczania. Początkowo miała ona charakter paramilitarny. Zajęcia prowadzone były przez oficerów stacjonującego w mieście pułku dragonów i obejmowały oprócz musztry fechtunek oraz zapoznanie się z budową i obsługą broni palnej. Dla klas młodszych prowadzono gry i zabawy ruchowe. Zajęcia te nie miały charakteru oddzielnych lekcji, lecz prowadzone były codziennie podczas długiej przerwy.

Reforma nauczania z 1900 roku unormowała sprawę zajęć ruchowych. Wprowadzono regularne lekcje gimnastyki powierzając ich prowadzenie osobom kończącym specjalny kurs organizowany przez Kuratorium. Zajęcia prowadzono "przy ładnej pogodzie" na dziedzińcu, a w pozostałe dni w auli z powodu braku w gimnazjum sali gimnastycznej.³³

Zestawienie danych dotyczących nauczania głównych grup przedmiotowych w gimnazjum częstochowskim pokazuje, że preferowany model nauczania, tkwiący swymi korzeniami jeszcze w epoce neohumanizmu, w ciągu trzydziestu lat nie uległ radykalnym zmianom.

Tablica 8

Zestawienie procentowe liczby godzin nauczania głównych grup przedmiotowych w latach 1886-1914

Grupa przedmiotów	Rok szkolny i ilość godzin nauczania						
	1886 1887	1894 1895	1900 1901	1902 1903	1906 1907	1910 1911	1913 1914
język łącznie	64,0%	64,7%	58,7%	62,9%	56,3%	56,9%	55,0%
w tym jęz.klasyczny	32,0%	30,0%	26,5%	21,0%	15,7%	15,6%	12,0%
Przedmiot matemat.- -przyrodn.	16,5%	16,9%	16,0%	20,4%	20,9%	20,8%	22,3%
Pozostałe przedmioty	19,5%	18,4%	25,3%	16,7%	22,8%	22,3%	22,7%

Przechodzenie od kształcenia klasycznego do ogólnego z przewagą przedmiotów filologicznych następowało pod wpływem różnych czynników. Po pierwsze - były to zmiany oświatowe w samej Rosji a zwłaszcza dwie korekty programowe z lat 1894 i 1901.

³³ Protokół posiedzenia Rady Pedagogicznej nr 4 z dn. 10 IX 1910 GMCz. sygn. 36.

Rok 1894 przyniósł gimnazjum częstochowskiemu nie tylko zmiany w nauczaniu języków klasycznych, ale także języka polskiego, geografii, rysunków. Po raz pierwszy zajęto się poważniej także rozwojem fizycznym uczniów.

Bardziej dalekosiężne cele stawiali sobie twórcy reformy z 1901 roku, planując całkowitą przebudowę systemu nauczania w szkołach średnich. Częste zmiany we władzach centralnych, trudności finansowe związane z wojną i rewolucją sprawiły, że projekt ten wprowadzono w życie tylko częściowo, ale i tak dokonano swego przełomu w nauczaniu niemal wszystkich przedmiotów.

W późniejszych latach zmiany dotyczyły już raczej dydaktyki i metod nauczania w ramach tego samego profilu kształcenia, który ukształtował się pod koniec 1907 roku. I te zmiany metodyczne nie potrafiły jednak zerwać do końca z kostniejącym już wówczas herbaryzmem.

Drugim ważnym czynnikiem, który miał decydujące znaczenie dla oblicza szkoły średniej w Królestwie Polskim była koniunktura polityczna. Sprawa nauczania języka polskiego oraz przypisywanie niektórym przedmiotom celów politycznych są tego do wodnym przykładem.

Mimo różnorodnych ograniczeń częstochowska szkoła średnia mogła dawać swoim wychowankom dobre opanowanie wiedzy ówczesnie możliwej. Umożliwiała to dobra baza dydaktyczna: właściwie wyposażone pracownie, bogaty księgozbiór kwalifikacje nauczycieli.

Ukończenie gimnazjum rządowego otwierało drogę na uniwersytety dawało szansę awansu zawodowego, społecznego, towarzyskiego. Było to sprawą niebagatelnej wagi dla młodzieży z miasta i regionu.

Iwona Psykała

Transformation of the Didactic Profile of Government Grammar School of Częstochowa in the Years 1885-1914

Summary

Comparison of data concerning teaching main groups of subjects in Częstochowa Grammar School shows that the preferred model of teaching, drawing its roots from neohumanism had not been radically changed for thirty years. Transformation from classical to general education, with majority of philological subjects, was brought about by various factors. Firstly, there were educational changes in Russia itself, especially the two curriculum corrections of 1894 and 1901. In 1894, there were modifications introduced in teaching of classical languages as well as in Polish, geography and drawing in Częstochowa Grammar School. Because of stormy political situation, the changes of teaching system in grammar schools that were introduced in 1901 were not completed. Later on, the changes were mainly concerned with didactics and methods of teaching within the same framework of educational system that was formed at the end of 1907. Secondly, there was a favourable political situation in the Kingdom of Poland which was reflected in extended teaching of Polish and certain subjects generally regarded as political.

High level of education offered by the Grammar School of Częstochowa was certainly aided by well furnished laboratories, abundant library and high qualifications of teaching staff.